

ПРОНИКЛИВА ТОНАЛЬНІСТЬ МИКИТИ ШУМИЛА

УДК 37.035:81'242](477)

Автор, оперуючи поняттям «мовна свідомість» як ключовим, розглядає засади, методи й основний зміст мовного виховання громадян України.

Ключові слова: мовна свідомість, мовна освіта, мовоприхильність.

Микита Шумило (1903–1982) – письменник, який тонко відчував природу української мови і навіть у найчорніші роки утверджував авторитет рідного слова. Він народився 10 червня 1903 р. в с. Михайлівка Кам'янського району Черкаської області. Як і більшість літераторів, котрі вийшли з села, належав до літ-організації «Плуг». У 20-х рр. учителював – переважно по селах Черкащини. Під час навчання в Інституті кінематографії (Москва) написав сценарій, за яким було поставлено фільм «Прокурор республіки». Повість під такою назвою побачила світ аж через два десятиліття – 1958 р. Як прозаїка його знають ще як автора повісті «Я – твій брат» (1961), збірки оповідань для дітей «Де ти, моя чаєчко?», але більше – як публіциста, дослідника та популяризатора класиків нашої літератури – Т.Шевченка, В.Стефаника, С.Васильченка, А.Тесленка, П.Тичини, Ю.Яновського, Г.Косинки, О.Гончара. Через їхню творчість він прагнув прищепити широкому читачеві любов до української культури та мови.

З 60-х рр. і до останніх своїх днів він активно займався перекладацькою справою, виявляючи багатства і невичерпні можливості рідного слова. А дбаючи про літературну зміну, багато працював з молодими перекладачами, по-батьківськи підтримував їх.

Микита Шумило написав дві статті в оборону української мови. Перша – «Любов до рідної мови» – друкувалася на сторінках молодіжного літературно-художнього журналу «Зміна» (1956 р., № 7) (пізніше він став називатися «Ранок»). У період тимчасової політичної відлиги після смерті Сталіна згадана публікація набула широкого розголосу серед української громадськості. «Для мене, – згадує М.Льницький, – тоді студента Дрогобицького педагогічного інституту ім. Івана Франка, стаття «Любов до рідної мови» залишилася одним із найсильніших читацьких вражень того часу» (Льницький Микола. У фокусі віддзеркалень. Статті. Портрети. Спогади. – Л., 2005. – С. 507). Не завадив і той факт, що серед доказів фігурували цитати з «вождів». За часів радянської ідеології це був єдино можливий спосіб умотивувати потребу широковжи-

Микита Шумило

ваності української мови як державної. «Найперша і найголовніша ознака індивідуальності народу – це його мова, – стверджувалося у статті «Любов до рідної мови». – В першу чергу в мові відбито характер народу. Його історію, і не за двоє-трьох століть, а за цілі тисячоліття, коли народ був ще племенем і розмовляв тією мовою, – малорозвиненою тоді, – яка, розвиваючись, переходячи через різні суспільні формації, передаючись від покоління до покоління, увійшла в основу сучасної мови, збагаченої всіма попередніми соціальними укладами. Мова – це глибина тисячоліть. Це найдорожчий скарб, переданий сотнями і сотнями попередніх поколінь, злеланих у пісні, в переказі, в приказці... Мова – це душа народу» (с. 12).

Про зустрічі в цей період з автором згаданої статті Ю.Бача згадував: «Приїхав я у Київ у жовтні 1956 року незнайомкою з українських питань, не розуміючи багато чого з Вашого тодішнього життя і був свідком таких аномалій, з якими можна було зустрітися тільки в Радянському Союзі та на Радянській Україні... Мені довелося зустрічатися з такими зрусифікованими українцями та українцями, з такими формами русифікації українського життя, що я диву давався, проте пояснити собі ті речі я ніяк не міг... А Микита Михайлович, як тільки почав говорити про українську мову, її багатство, красу й цінність, але й про її стан та позиції в Україні – тут все ставало на свої місця. І коли я, посмілений його мовою, почав питати про різні інші речі, з нашою бесідою пов'язані чи й прямо не пов'язані, він, ніби знаючи мене від років, а мої проблеми й сумніви як свої власні, наводив такі аргументи, такі факти і давав такі пояснення, – пригадую, вже при першій зустрічі ми говорили про козацтво, про Яворницького, пізніше про Мазепу, Катерину, про Калнишевського, він звертав мою увагу на такі факти та явища – позитивні й негативні, – що я не встигав відкривати очі й дивуватися. Він говорив, а я слухав і запитував. Він пояснював, а я починав розуміти суть проблеми, основу політики Росії по відношенню до України» («Вітчизна», №5–6, 2003, с. 128, 129).

Друга стаття – «Могутня й чарівна» – спеціально писалася для журналу «Українська мова і література в школі» (нині – «Дивослово»).

З цього приводу існує щоденниковий запис за 28 січня 1963 р.: «Тільки що замовили з редакції новоутвореного журналу “Українська мова й література в школі” написати статтю на тему “Велич і краса української мови”. Часу абсолютно немає. Треба закінчити статтю про Косинку, перекласти “Новгородці” Прилежаєвої-Барської, “Музикант” – повість Тараса Шевченка. Але відмовитись не зміг, треба написати, це для вчителів». А далі в щоденнику, напевне, вже як міркування для майбутньої статті, йдуть нотатки: «Забути мову – забути себе, свою історію, досвід усіх попередніх поколінь народу, зректись всіх скарбів...» Або: «Людство єдине в своїй національній різноманітності. Кожен народ має такі ж риси характеру, які є і в інших народів, але через неоднакові географічні, кліматичні, історичні й соціальні умови не в усіх народів однаково розвинуті всі риси і не в однаковій сполучі виявлені».

А ось ще один запис, пов'язаний із замовленою статтею: «Вчора увечері подзвонила мені Єв.Д.Ч. [Євгенія Давидівна Чак. – *Н.Ш.*] і сказала, що стаття “Могутня й чарівна”, нарешті, підписана до друку, правда, з деякими купюрами. Що за купюри? Мені цілу ніч снилися ті купюри, і весь час снилося так, що цензура не купюри робила, а додатки, або редакційно змінювала текст. Ослаблений інтелект у сні заспокоював мене. Але сьогодні вранці я пішов у редакцію і довідався про жахливе. Цензура викинула цитату з промови Г.І. Петровського в Думі. Тобто викинули текст Леніна. Викинули таке місце: “Не можна пхекати на мови маленьких народів. Немає поганих мов, як немає поганих народів. Ще невідомо, з яких народів вийдуть найбільші генії в майбутньому і якими мовами заговорять з вершин людського духу”.

Я не знаю імені цензора, який викинув це місце, але я бачу, що викинув великодержавний шовініст або – холуй, лакуза великодержавного шовінізму. Викинув ворог ленінських заповітів. Дожились до того, що для цензури ленінізм став страшним.

У п'ятницю, тобто 23 серпня, в ЦК відбувся бій за мою статтю. Були присутні працівники ЦК, цензура і працівники редакції журналу».

У 60-ті рр. тема мови постійно проходила у виступах батька на письменницьких зібраннях та в багатьох трудових колективах. Проте мало хто знає, що в цей час він писав до ЦК Компартії України розлогі листи з приводу розв'язання мовної проблеми в Україні. Їх передавав до ЦК В.Костюченко, який на той час працював консультантом з питань літератури в апараті ЦК КПУ, а сьогодні автор багатьох потрібних нам книжок, серед яких нарис історії української літератури для дітей ХХ ст. «Літературними стежками» (2009). 1999 р. на моє прохання В.Костюченко написав спогади, в яких розкрив призабуту сторінку з уже далекого письменницького життя: «Шістдесятники – назва, що закріпилася за групою літераторів, митців 60-х років, – писав тогочасний

свідок подій. – Але були й старші письменники, які в цей час не менше, ніж молоді, виступали за національну ідею. Серед таких був і Микита Шумило... У ті роки при секретареві парторганізації Спільки письменників Ю.Збанацькому дуже популярними були відкриті партійні збори. У бурхливому морі пристрастей, породжених розвінчанням культу Сталіна, Ю.Збанацький вміло кермував письменницьким кораблем, уникаючи кренів і рифів. Збори збирали багато людей. От саме на цих зборах відкрився для мене М.Шумило по-новому. Нецікаві, сухі виступи, природно, розчаровували присутніх, і вони виходили із зали у фойє попихкати цигаркою. Але коли оголошували, що слово надається Шумилу, всі курії швидко гасили цигарки і притьмом пхалися до зали. Наставала тиша. Статечний, повільний у рухах М.Шумило на трибуні перероджувався. Приглушеним голосом починав він говорити, що пора вже відновити ленінські норми і щодо статусу української мови на Україні. Ще ніхто не оприлюднював фактів дискримінації української мови у школах, вузах, державних установах. Ще ніхто про це так відкрито і голосно не заявляв. Нічого подібного ні чути, ні читати тоді мені ще не доводилося. В устах М.Шумила це було доказово, бо посилався він на класиків марксизму-ленінізму. Це було сміливо, бо опозиціонер М.Шумило поки що був в однині.

Підтримку аудиторії промовець завжди відчував.

У 1962 році я прийшов працювати головним редактором журналу ЦК ЛКСМУ “Зміна”. Серед членів редколегії журналу був М.Шумило. Він був найактивніший... У червні 1963 року ми сердечно привітали Микиту Михеєвича з 60-річчям... щиро, демократично. Микита Михеєвич згадував своє дитинство, роки вчителювання... Працював я у “Зміні” трохи більше року. То був прекрасний час духовного оновлення. Молодь шукала... Утиски її, переслідування, репресії прийдуть пізніше...

Так сталося, що мені запропонували працювати консультантом з питань літератури у ЦК КП України. Наші зв'язки з Микитою Михеєвичем не припинялися. Він приносив великі статті розміром на аркуш, а то й більше про потребу захисту української мови в Україні. Це були статті, що передували відомій монографії І.Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. Майже ті ж, що й у І.Дзюби, посилення, ті ж проблеми і те ж вболівання. Просив мене передавати секретареві Скабі, що я й робив.

Аж ось одного разу заявився Микита Михеєвич і каже: “Нарешті запрошують на розмову. Підемо, послухаємо”, – а в голосі іронія. Повернувся він звідти через якийсь час пригніченим. Обличчя – червоне. Тиск допікав людині. “Не буде діла. Ми ж по-різному розуміємо проблему, по-різному її бачимо. Мені кажуть, що такою склалася мовна практика в Україні, що це об'єктивна реальність. А я йому кажу, що це наслідок системи дискримінаційних заходів щодо української мови... Словом, не буде діла...”

Але не здався М.Шумило й потім. І далі виступав на зборах у Спільці. І так само йшли його слухати, а керівництво Спільки мало “виховувати”. “Справа Шумила” ще довго не закривалася, дебатовалася в партійних органах, серед чиновництва: “Ну хто он такой, ну что он написал?” Ніхто й на мить не замислювався, що Микита Шумило – українець і хотів він одного – розквіту своєї української держави і державної української мови» («Вітчизна», № 5–6, 2003, с. 130, 131).

Розбираючи сьогодні партійні архіви, Л.Бойко знайшов матеріал, який свідчить, що 1 грудня 1964 р. тодішній секретар ЦК КПУ з ідеології Скаба у доповідній на адресу ЦК писав про те, що «окремі представники творчої інтелігенції... під впливом боротьби з культом особи... підпільно, а то й публічно вимагають перегляду національної політики Комуністичної партії, яка нібито зараз не відповідає ленінському вченню про нації і національну культуру. Особливо бурхливу “діяльність” у цьому відно-

шенні розгорнули письменники Антоненко-Давидович, Шумило, Дзюба, Назаренко та ін.» («Українське слово» від 21 вересня 1995 р.). Захистив тоді від переслідувань Шумила-фронтівика Олесь Гончар.

Доктор філологічних наук Н.Тоцька, яка багато років читала курс сучасної української літературної мови на філологічному факультеті Київського університету ім. Тараса Шевченка, згадувала, що у своїй вступній лекції, з'ясовуючи загальні методологічні питання та місце української серед інших слов'янських мов, вона завжди широко використовувала статтю М.Шумила «Могутня й чарівна». Емоційне враження від цієї статті, за словами Н.Тоцької, мало неабияке значення для написання її власного наукового дослідження «Засоби милозвучності української мови».

Пропонуємо статтю «Могутня й чарівна» (з доцільними на сьогодні скороченнями) увазі читачів. Висловлені 1963 р. думки не втратили своєї актуальності.

Наталія ШУМИЛО

Микита ШУМИЛО

МОГУТНЯ Й ЧАРІВНА

...Разучите

эту мову

на знаменах –

лексиконах алых, –

эта мова

величава и проста...

В.Маяковський

Милі риси в характері друга чарують, приваблюють, схиляють до щирості, викликають любов і повагу. Почуття дружби тим міцніше й глибше, чим більше таких милих і яскравих індивідуальних особливостей знаходять друзі взаємно, чим більше мають підстав милуватися й захоплюватися один одним.

Хто ж більше дістає, хто в більшій вигоді: той, хто милується, чи той, ким милуються? Якщо вони взаємно милуються один одним, то вони й збагачують один одного, отже, вони обидва у великій вигоді. Не бідніє той, хто дарує скарби душі своєї, навпаки, внутрішній світ його повніє, буяє, дає ще більші урожаї. Збагачується і той, хто приймає такі дарунки.

Те самісіньке можна сказати й про цілі народи. Дружба народів міцніє й розвивається на основі глибокого і щирого взаємовизнання і почуття поваги до індивідуальних особливостей кожного з них. А найперша, найголовніша індивідуальна ознака народу – його мова, література, мистецтво, пісні, усна творчість. Мова – це характер народу. В ній відбито його психічний склад, звичаї, побут, нахили. Мова – це історія народу. Всі попередні покоління від найдавніших часів залишили в мові свої глибокі сліди. І хоч мова невинно змінюється, еволюціонує, вбирає в себе все нові й нові елементи, які дає суспільне життя і стосунки з іншими народами, або викидає за-

старілі, віджилі елементи, однак така еволюція відбувається на основі надбань попередніх поколінь. Коли вже сформувалася індивідуальність народу, вона невинно розвивається. З індивідуальністю народу разом формується і його мова, а сформувавшись, вона в сприятливих умовах далі розвивається все пишніше й пишніше, за своїми, властивими їй, законами.

Мова – це пам'ять народу. Але майбутнє виростає з минулого. Наступним поколінням ми передаємо увесь свій досвід, і позитивний, і негативний, так само й гіркий досвід культу особи Сталіна: дивіться, вчіться, не повторюйте наших помилок. Історія – велика вчителька, мати-наставниця.

У кожного народу свій психічний склад, свої особливості характеру, свій історичний досвід, свої традиції в труді, в побуті, в звичаях, у творчості. І все це відбито в мові. Тільки німий мовчить, а народ усю свою творчу діяльність – труд, героїзм, боротьбу, розваги, смуток, веселощі – все оформляє словом. Мова – засіб вияву бурхливого змісту народного життя. Ось чому так дбайливо й уважно треба ставитись до мови кожного народу. Цілковита рівність і рівноправність народів – ось непохитний закон їхнього співжиття.

У мові відбито найінтимніші, найтонші психічні сторони індивідуальності народу. Тому мова і є за-